

СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНА СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Довгаль О. Г.,
аспірант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті проводиться інституційний аналіз суб'єктно-об'єктної структури інтелектуального продукту, що дозволяє розширити дослідницький потенціал цього явища.

Ключові слова: інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, суб'єктно-об'єктна структура інтелектуального продукту, ендогенний та екзогенний інтелектуальні продукти.

СУБЪЕКТНО-ОБЪЕКТНАЯ СТРУКТУРА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье проводится институциональный анализ субъектно-объектной структуры интеллектуального продукта, что позволяет расширить исследовательский потенциал этого явления.

Ключевые слова: интеллектуальный продукт, интеллектуальная собственность, субъектно-объектная структура интеллектуального продукта, эндогенный и экзогенный интеллектуальный продукт.

SUBJECT-OBJECT STRUCTURE OF THE INTELLECTUAL PRODUCT: INSTITUTIONAL ANALYSIS

The article presents an institutional analysis of the subject-object structure of the intellectual product that allows to expand the research capacity of this phenomenon.

Key words: intellectual products, intellectual property, subject-object structure of the intellectual product, endogenous and exogenous intellectual product.

В сучасних умовах становлення суспільства, заснованого на знаннях, все більша увага приділяється розвитку інтелектуального капіталу як основи інноваційної діяльності, результатом якої виступає інтелектуальний продукт.

Існує безліч визначень інтелектуального продукту, в яких результат інтелектуальної діяльності розглядається з різних точок зору щодо областей його застосування, що, в свою чергу, не дозволяє чітко визначити його загальну сутність [1-3]. Узагальнюючи наявні напрацювання в галузі дослідження інтелектуального продукту, слід виявити його основні властивості, характеристики та відмінні риси, що саме дозволить визначити його сутність як особливого продукту, що з'явився в результаті інноваційної діяльності.

Основними властивостями інтелектуального продукту є: можливість взаємодії; гнучкість; автономність; взаємодія з людиною; багатофункціональність; індивідуальність; реакційна здатність.

Інтелектуальному продукту, що володіє перерахованими вище властивостями, притаманний ряд характеристик, таких як порівняльні переваги; сумісність; складність; ризиковість.

З позиції інституціонального підходу інтелектуальний продукт має наступні особливості: а) інтелектуальні продукти є продуктами природної монополії інтелекту творців; б) інтелектуальні продукти не відчужуються повністю, а запозичуються і тому можуть бути об'єктом відразу декількох угод; в) більшість інтелектуальних продуктів складається з матеріального носія та ідейної частини, яка є об'єктом правового захисту.

Зупинимось детальніше на аналізі суб'єктно-об'єктної структури інтелектуального продукту з точки зору інституційного підходу.

Специфіка присвоєння інтелектуального продукту полягає в тому, що без особистої економічної участі в цьому процесі економічні агенти не здатні організувати процес створення та використання інтелектуального блага: держава визначає бачення, цілі, стратегію розвитку, а також формує інституційну інфраструктуру інтелектуальної діяльності; підприємства організовують і контролюють процес виробництва інтелектуального продукту; суспільство в особі користувачів їх споживає. Все це вимагає від суб'єктів інтелектуальної діяльності нарощування свого інтелектуального капіталу. Звичайна схема діяльності, коли юридичні власники, тобто ті, кому за законом належить інтелектуальний продукт, розпоряджаються ним, перестає працювати при інтелектуалізації та інформатизації життєдіяльності. Іншими словами, законодавче оформлення права власності на інтелектуальний продукт із соціально-економічної точки зору не може бути основою для утворення суб'єкта інтелектуальної власності. Критерієм при визначенні останнього в цих умовах можуть слугувати його здібності в організації ефективної системи використання інтелектуального продукту.

Центральним елементом системи інтелектуальної діяльності як елемента системи інтелектуальної власності є особистість економічного власника інтелектуального продукту. Оскільки інтелектуальний капітал — це «двигун» суспільного розвитку, а інтелектуал — носій інтелектуального капіталу, то з економічної точки зору власність суб'єктів «пасивного» володіння (юридичних власників) прагне до трансформації у власність інтелектуалів, оскільки «влада переходить до того фактора виробництва, який найменш доступний і який найважче замінити» [4, с. 95].

Таким чином, власність на інтелектуальний продукт може бути визначена виходячи з закону формування власності, який свідчить, що «моментом, що визначає приналежність предмета у власність, є спосіб роботи над ним, спосіб виробництва. Я відточив своїми руками кремінну сокиру — вона моя, ми з дружиною і дітьми побудували хатину — вона належить родині...» [5, с. 660]. Тобто економічним власником є той чи ті, хто безпосередньо брав участь у процесі привласнення продукту, при цьому сутність власності не зводиться тільки до процесу та результатів привласнення, вона визначається функціонуванням громадських відносин між економічними суб'єктами з приводу створення та використання продуктів. Це означає, що власником є суб'єкт, який здатний створити і підтримувати інституційне середовище, сприятливе для розширеного відтворення інтелектуального продукту.

Не всі суб'єкти інтелектуальної діяльності рівним чином беруть участь у цьому процесі. Повним інституціональним власником інтелектуального продукту є економічний суб'єкт, який створює та використовує громадські інститути присвоєння інтелектуальних благ. Повним функціональним власником інтелектуальних продуктів є суб'єкт господарювання, який має право використання вже створених інститутів. У більшості ж випадків економічні суб'єкти реально мають можливість використовувати не інститути, а об'єкти привласнення, що вказує на функціонування «неповних» або «обмежених функціональних власників» [6, с. 24-30]. Отже, суб'єкт власності на інтелектуальний продукт, тобто кожен із виробників інтелектуального продукту, характеризується повнотою здійснюваних ним функцій і визначається як повний і неповний власник. При цьому економічний власник інтелектуального продукту по відношенню до окремих його об'єктів може виступати потенційним або реальним. Наприклад, акціонери компанії, які мають на меті збільшення ефективності вкладеного капіталу щодо діяльності з формування стратегії акціонерного товариства, є реальними економічними власниками, але економічно потенційними щодо процесу виробництва відмінних від інститутів благ.

Таким чином, інтелектуальна творчість вимагає від суб'єкта здійснення діяльності з присвоєння інтелекту такого рівня, який дозволяє використовувати продукти інтелектуальної творчості, переводячи суб'єктів діяльності з розряду юридичних власників у розряд власників фактичних.

Визначивши суб'єктну структуру інтелектуального продукту, розглянемо її об'єктну складову.

З точки зору матеріального виробництва інтелектуальний продукт — конкретні види винаходів і нововведень, відкриттів, різних продуктів творчої праці, представлених безпосередньо у вигляді результатів розумової праці або пов'язаних з іншими видами діяльності, опосередкованих ними. Матеріалізоване уявлення інтелектуального продукту штучно звужує область досліджень, не визначає відмінностей між продуктами інтелектуальної і розумової діяльності, а також розглядає лише матеріалізовані продукти зовнішньої праці. Воно не зачіпає результати внутрішньої праці і, як наслідок, самого процесу внутрішньої творчості і чинників,

що впливають на її характер; виводить із розряду інтелектуального продукту сам інтелект як один з основних продуктів інтелектуальної творчості, що актуалізує значущість сутнісного розуміння «інтелектуального продукту».

Інтелектуальний продукт — це втілення знання, інтелекту, породження людського мозку, результат духовного виробництва, основою якого є інтелектуальна творчість. Об'єктна структура продукту інтелектуальної діяльності вбирає в себе ті характеристики, які визначають особливий характер інтелектуальної творчості. По-перше, продукти інтелектуальної творчості — це продукти, процеси і результати використання яких мають гуманний характер, що відповідає етичним і моральним вимогам людства в цілому.

По-друге, це продукти, які мають конструктивний творчий характер. Цінність цих продуктів полягає в тому, що максимальну корисність від їх використання можуть отримати всі користувачі, причому суб'єкти, які безпосередньо не споживають продукт, не несуть на собі негативний тягар наслідків від його використання іншими. Більш того, генерування та застосування інтелектуальних продуктів сприяє розвитку людства, під яким розуміється певна форма взаємодії людини та природи, що передбачає збереження біосфери. В. І. Вернадський називав цю форму взаємин ноосферою: «Ноосфера — це сфера розуму, раціональна людська діяльність в умовах оточуючої її природи» [7, с. 8]. На інтелектуала і лягає весь тягар обов'язків і відповідальності за вибудовування ноосфери.

По-третє, в основі інтелектуальних продуктів лежить ідея розширеного відтворення оточуючих людство цінностей: оскільки сам інтелектуальний продукт є результатом реалізації інтелектуального капіталу, його використання передбачає збереження обмежених ресурсів природи й активне впровадження в економічний кругообіг здібних і можливих до відтворення ресурсів.

По-четверте, інтелектуальні продукти не зникають після їх споживання. Їх можуть споживати одночасно багато суб'єктів, що перебувають у різних місцях, причому кожному з них надаються рівні можливості отримувати рівну корисність від їх використання. Оскільки продукти неподільні між членами суспільства, для всіх вони виступають як цілісне благо (матеріальний же продукт може використовуватися одноразово однією людиною або конкретною групою людей). Тут же необхідно відзначити, що інтелектуальні продукти не можуть бути відділеними від їх творців. Їх можна обміняти, подарувати або продати, але їх творець залишиться володарем ідеальної субстанції продукту.

По-п'яте, інтелектуальні продукти мають ідеальну, нематеріальну субстанцію. Вони є результатом генерації думок, знань, і лише в разі прийняття рішення про їх використання вони можуть бути втілені.

По-шосте, інтелектуальні продукти мають властивість новизни. Суб'єкт у процесі як внутрішньої, так і інтелектуальної зовнішньої творчості спрямовує свої зусилля на створення нового за задумом продукту. Творчість «під копірку» неможлива і неприпустима. Як не можна зустріти двох людей

з ідентичними кодами ДНК, так не можна знайти абсолютно однакові продукти інтелектуальної діяльності двох інтелектуалів. Більше того, навіть одна й та ж особа не створить два абсолютно однакові інтелектуальні продукти. Вони завжди будуть різними, новими. Інтелектуал одночасно зі створенням зовнішнього інтелектуального блага заповнює і оновлює свої знання, здібності та досвід, тому його внутрішній потенціал постійно змінюється, стає багатшим. Зміна ж якості засобів праці дає і нову якість кінцевого продукту.

По-сьоме, інтелектуальні продукти відображають техніко-технологічний, соціально-моральний і економічний рівень розвитку суспільства, в середовищі якого вони були створені. Віднесення продукту розумової праці до розряду інтелектуальних обумовлюється змінами, що відбуваються в складі продуктивних сил і рівні розвитку виробничих відносин на кожному ступені зрілості загальносвітової соціально-економічної системи. Таким чином, включення результату діяльності в розряд інтелектуальних продуктів здійснюється шляхом проведення експертизи на предмет соціально-економічної своєчасності його використання.

По-восьме, продукти інтелектуальної творчості характеризуються високими витратами на їх виробництво, і успішність їх створення має імовірнісний характер.

По-дев'яте, інтелектуальні продукти не піддаються фізичному зносу, але велике значення для них має моральне старіння, що виражається у зниженні споживчої вартості продукту (наприклад, у зв'язку зі створенням нового, який задовольняє таку ж потребу, але на більш високому рівні). Моральний знос складно спрогнозувати, він може скласти від декількох днів до декількох століть. Навпаки, деякі з інтелектуальних продуктів з плином часу не втрачають своєї цінності, а примножують її (літературні та художні твори).

По-десяте, інтелектуальні продукти створюються в рамках національних кордонів, але отримують загальнолюдське визнання. У їх суті закладена ідея творення корисності на благо всього людства, розкриття нових шляхів конструктивного розвитку і збагачення кожної особистості. Інтелектуальний продукт виступає першоджерелом нової якості людського суспільства.

Таким чином, інтелектуальний продукт виступає результатом використання відтворюваних ресурсів і являє собою унікальну соціально-економічну цінність, процес і результат використання якої носять високоморальний, гуманний характер. Це продукт, обмін яким не веде до втрат для суб'єктів його виробництва і споживання, а навпаки, взаємно їх збагачує.

Визначення сутності та змісту внутрішньої та зовнішньої інтелектуальної творчості визначає буття різних за своїм функціональним призначенням видів інтелектуальних продуктів: внутрішній (ендогенний) і зовнішній (екзогенний) інтелектуальні продукти. Ендогенний інтелектуальний продукт виступає результатом внутрішньої інтелектуальної творчості з формування можливостей особистості до плідної зовнішньої інтелектуальної діяльності, спрямованої, з одного боку, на створення інтелектуальних продуктів для суспільства, з іншого — на

споживання функціонуючих у суспільстві продуктів інтелектуальної діяльності. Це продукт, який виступає результатом освоєння інвестицій особистості в саму себе. Цими продуктами є: 1) інтелект людини, який визначається як діалектична взаємодія комплексу розумових здібностей людини і комплексу знань, що надбані та розвиваються, — знань (в широкому сенсі цього слова), що містять сукупність відомостей в якій-небудь області, 2) внутрішні інститути, що регулюють поведінку особистості.

Ендогенний продукт є підсистемою людського капіталу у формі, одночасно, засобу і результату інтелектуальної творчості. Він має ідеальну субстанцію, може бути об'єктом привласнення тільки з боку свого носія — особистості або колективу. Характер і зміст діяльності з формування та розвитку ендогенного інтелектуального продукту визначаються не тільки здібностями самої особистості, а й сукупністю накопичених цивілізацією знань, навичок і вмінь. Останній аргумент визначає незаперечність подвійної природи ключового з інтелектуальних продуктів — інтелекту: з одного боку, інтелект — результат індивідуальної внутрішньої праці особистості, з іншого — результат спільної праці з розвитку інтелектуального потенціалу суспільства.

Ендогенним продуктом внутрішньої інтелектуальної діяльності є і система внутрішніх інститутів і мотивів, що визначають і регулюють спрямованість та інтенсивність внутрішньої і зовнішньої інтелектуальної творчості. Інтелект, внутрішні інститути та стимули, які є об'єктами особистої творчості, зумовлюють якісні характеристики один одного: з одного боку, рівень розвитку інтелекту визначає змістовну сторону норм і правил регулювання, спонукальних сил, які активізують творчо-трудова діяльність особистості, з іншого — інтелект є функцією від внутрішньої мотиваційної та ціннісної структури суб'єкта. Таким чином, ендогенним інтелектуальним продуктом є інтелект людини, а також його внутрішні інститути і мотиви.

Екзогенний (зовнішній) інтелектуальний продукт є результатом діяльності інтелекту людини зі створення цінностей для громадського використання. Це продукти, які є відображенням інтелектуальних здібностей і можливостей особистості, яка несе в собі базові цінності суспільства. В роботах різних дослідників наводяться критерії класифікації екзогенних інтелектуальних продуктів, але багато з них виходять з примату матеріального виробництва. Так, з позиції участі в процесі відтворення виділяють інтелектуальний продукт, призначений для особистого споживання і для виробничого споживання. З точки зору стійкості значення знання для суспільства виділяють: інтелектуальний продукт, що має довгострокове значення, та інтелектуальний продукт, що має недовговічне значення [8, с. 53].

Таким чином, продуктами інтелектуальної творчості, залежно від спрямованості останньої, стають ендогенний та екзогенний інтелектуальні продукти. При цьому не всі вони можуть бути об'єктом привласнення. З юридичної точки зору, під об'єктами інтелектуальної власності розуміється нововідкриті знання у всіх основних галузях людської діяльності. Однак юридична точка зору не відображає особливості інтелектуальної творчості і пов'язане з ним

різноманіття об'єктів привласнення, не розглядає можливість і необхідність присвоєння інститутів як об'єктів, що відіграють ключову роль у функціонуванні інтелектуальної власності і містять у собі потенціал інтенсифікації процесу трансформації інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал. Економічний же підхід до визначення об'єкта інтелектуальної власності дозволяє ототожнювати його з результатом інтелектуальної творчості, який володіє властивістю рідкості, але відтворюваності та має ознаки інтелектуального продукту. Функціонування правових інститутів, що регулю-

ють привласнення і використання останніх, переводить їх у розряд інноваційних.

Таким чином, інституційний аналіз суб'єктно-об'єктної структури інтелектуального продукту дозволяє розширити дослідницький потенціал цього явища і забезпечити актуалізацію чинників та інституціоналізацію умов, що визначають процес інтелектуалізації людського буття.

Науковий керівник – д.е.н., проф. Воробйов Є.М.

Список літератури

1. Брукинг А. Интеллектуальная собственность / А. Брукинг; пер. с англ. под ред. Л. Н. Ковалик. — СПб. : Питер, 2001. — 288 с.
2. Дроздов Б. В. Интеллектуальный продукт и собственность [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://rema44.ru/about/persons/droz dov/papers/int_sob.html
3. Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Б. Леонтьев. — М. : Акционер, 2002. — 196 с.
4. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. — М. : Прогресс, 1969. — 225 с.
5. Плеханов Г. В. О материалистическом понимании истории / Г. В. Плеханов / Избранные философские произведения в 5-ти томах. — Т. 2. — М. : Госполитиздат, 1956. — 828 с.
6. Салихов Б. В. Формирование корпоративной собственности в условиях социально-экономической трансформации : монография / Б. В. Салихов, Ю.И. Сиваченко, Е.А. Колесникова. — Нижнекамск : Нижнекамский филиал МГЭИ, 2004. — 130 с.
7. Ноосфера : духовный мир человека / сост. А. В. Коротнян. — Л. : Лениздат, 1986. — 206 с.
8. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. — М. : Прогресс, 1966. — 462 с.